

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Facultat de Geografia i Història
Grau d'Història · Curs 2022-2023

Treball de Final de Grau

LA CIUTAT QUE ESTAVA PER FER

ESTUDI SOBRE EL MOVIMENT VEÏNAL A BARCELONA DURANT
EL TARDOFRANQUISME I LA TRANSICIÓ (1968-1982)

Autor: Santiago de Pedro Fajardo

Tutor: Javier Tébar Hurtado

Imatge de la portada: Manifestació veïnal en contra de les barraques de Santa Engràcia i en favor de reubicar als veïns i veïnes en habitatges dignes. Aquesta lluita i reivindicació veïnal es va produir al barri de la Prosperitat, Nou Barris, entre 1973 i 1982.

Recuperada de: *Les barraques de Santa Engràcia* (2015), llibre del fotoperiodista Kim Manresa. També es pot consultar a l'Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris.

Jo vinc d'un silenci
antic i molt llarg
de gent que va alçant-se
des del fons dels segles
de gent que anomenen
classes subalternes,
jo vinc d'un silenci
antic i molt llarg.

Jo vinc de les places
i dels carrers plens
de xiquets que juguen
i de vells que esperen,
mentre homes i dones
estan treballant
als petits tallers,
a casa o al camp.

Jo vinc d'una lluita
que és sorda i constant,
jo vinc d'un silenci
que romprà la gent
que ara vol ser lliure
i estima la vida,
que exigeix les coses
que li han negat.¹

¹ Estrofes extretes de la cançó *Jo vinc d'un silenci* (1975) del cantautor Raimon, un dels grans exponents de la *Nova Cançó* i de la lluita antifranquista. Recuperada a la web de la Universitat Politècnica de València.

RESUM

En aquest treball es pretén analitzar com ha tractat la historiografia el fenomen del moviment veïnal a la ciutat de Barcelona durant el tardofranquisme i la Transició. El moviment veïnal és un moviment social que es va donar en els barris suburbials de les ciutats per demanar millors condicions urbanístiques i d'equipaments, alhora que s'articulaven en clau antifranquista i en favor d'un estat democràtic. Aquest moviment va influenciar en el que seria la Barcelona de la Transició i la democràcia, així com també va crear una consciència col·lectiva entre els veïns i veïnes dels barris populars, dels quals la majoria eren migrants.

Paraules clau: Moviment veïnal, migrants, veïns i veïnes, barri, antifranquisme, Nou Barris, la Prosperitat

ABSTRACT

The main goal of this study is to analyse how historiography has dealt with the phenomenon of the neighbourhood movement in the city of Barcelona during the late Francoist period and the Transition. The neighbourhood movement is a social movement that arose in the suburbs of the cities to demand better urban conditions and facilities, while at the same time articulating themselves in anti-Francoist terms and in favour of a democratic state. This movement influenced what would become the Barcelona of the Transition and democracy, as well as creating a collective conscience among the residents of the working-class neighbourhoods, most of whom were migrants.

Key words: Neighbourhood movement, migrants, neighbours, neighbourhood, anti-Francoism, Nou Barris, la Prosperitat

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ.....	7
2. MARC HISTÒRIC	9
2.1. ORÍGENS	10
3. MOTIVACIONS I RAONS.....	13
4. PROTAGONISTES.....	18
4.1. FAVB.....	18
4.2. DONES	19
4.3. CAPELLANS I TEIXIT ASSOCIATIU DELS CERCLES RELIGIOSOS.....	21
4.4. CERVELLS GRISOS	22
4.5. MOVIMENT OBRER.....	24
4.6. MILITÀNCIA POLÍTICA.....	26
5. ACCIONS CONCRETES. EL CAS DE NOU BARRIS.....	28
6. LA TRANSICIÓ CAP A L'AJUNTAMENT DEMOCRÀTIC.....	32
7. CONCLUSIONS	35
8. BIBLIOGRAFIA	39

1. INTRODUCCIÓ

En el moment d'escollir un treball tenia clar que volia tractar un tema relacionat amb la història social i l'etapa de la dictadura de Francisco Franco a Espanya. En concret, volia orientar-ho cap a l'antifranquisme i les formes d'oposició a la dictadura. També volia tractar l'etapa de la Transició, ja que és cabdal per entendre l'evolució política i cultural de la societat espanyola.

Les motivacions que han conduït a escollir aquest tema de treball es poden explicar a partir del meu context personal. Sent veí del barri de la Prosperitat, a Nou Barris, volia tractar algun aspecte o procés històric que tingués a veure amb el meu barri. Després de consensuar-ho, i buscant relació amb els meus interessos explicats a l'inici, vam creure que el més convenient era tractar el tema del moviment veïnal.

El present treball de final de grau està acotat tant en espai com en temps, definint així uns límits per a realitzar la recerca pertinent. D'una banda, trobem la delimitació geogràfica, en aquest cas la ciutat de Barcelona, amb un especial interès a posar l'èmfasi en el districte de Nou Barris per la seva idiosincràsia.

D'altra banda, trobem la delimitació cronològica. En aquest cas, els anys en el que es troba acotat el present estudi és entre 1968 i 1982. En primer lloc, s'ha decidit començar el 1968, ja que és la data que utilitza l'historiador Marc Andreu Acebal al seu llibre *Barris veïns i democràcia* (2015). L'autor argumenta que es pot datar aquest any com inici d'acord amb les revoltes socials internacionals que van influir en el moviment veïnal, com el Maig Francès. En segon lloc, es decideix acabar l'any 1982, ja que segons diverses teories i estudis és amb la victòria del PSOE a les eleccions generals del dos d'octubre d'aquest any quan acaba la Transició i comença l'etapa democràtica a Espanya.

Els objectius que es plantegen amb aquest treball es poden sintetitzar en tres grans aspectes. En primer lloc, plantejar un estat de la qüestió sobre el debat historiogràfic que hi ha al voltant del moviment veïnal com a procés històric i com ha evolucionat aquest relat.

En segon lloc, com a partir d'aquest estudi es pot determinar quina era la situació a determinats barris de Barcelona com és el cas de Nou Barris. El que es vol és posar el focus en la història local per després tractar processos més amplis com pot ser l'antifranquisme o la Transició a la democràcia a Espanya.

En tercer lloc, a partir de les conclusions es vol sintetitzar tot el que s'ha tractat i obrir una possible línia d'investigació o intentar contribuir en un futur en el debat historiogràfic sobre el moviment veïnal a Barcelona o enfocant-lo a noves temàtiques.

El treball, que es planteja com un estat de la qüestió, està dividit en sis grans blocs que ens permetran entendre el debat historiogràfic sobre el moviment veïnal de diferents temàtiques. En primer lloc, un marc històric per entendre en quin context i en quin moment sorgeix el moviment veïnal. En segon lloc, quines eren les motivacions i les raons que van propiciar l'aparició del moviment veïnal a la ciutat de Barcelona durant el tardofranquisme. En tercer lloc, quins van ser els protagonistes i com des de diferents àmbits socials es va contribuir en les lluites veïnals per així demostrar si era o no un moviment transversal. En quart lloc, com es va desenvolupar aquest fenomen durant la Transició i com a partir d'accions concretes que es parlen a la historiografia es van produir canvis a determinats canvis. I per acabar, com es va desenvolupar el moviment veïnal i com s'ha tractat el seu paper a partir de la constitució del primer ajuntament democràtic a Barcelona després de la dictadura.

Aquest treball es farà a partir de fonts secundàries que han tractat el procés del moviment veïnal a la ciutat de Barcelona, així com altres fonts complementàries que ajuden a mostrar diferents perspectives. Les fonts seleccionades han sigut les que han tractat aquest procés de manera més recent, destacant l'obra publicada l'any 2015 *Barris, veïnes i democràcia. El moviment ciutadà i la reconstrucció de Barcelona (1968-1986)* de Marc Andreu Acebal. S'han utilitzat tant llibres coetanis als fets, com els més actualitzats en relació amb aquesta temàtica. També s'ha fet ús d'articles de revistes científiques que estan a l'abast en diferents pàgines web. Finalment, es recullen totes les citacions i notes en un apartat al final del treball.

2. MARC HISTÒRIC

Cap a finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta ens hem de situar en l'etapa del *Desarrollismo*, moment en què la dictadura decideix canviar el paradigma i fa una obertura a l'economia lliurecanvista i internacional. Aquest canvi en l'àmbit econòmic va anar acompanyat d'una neteja de cara del règim de cara a l'exterior per així atreure la inversió estrangera i, sobretot, atreure a la que seria la font principal d'aquesta etapa, el turisme.

Aquest aperturisme en l'àmbit econòmic, no es va veure reflectit en l'augment de vida dels treballadors, les condicions de vida van continuar sent precàries i, per tant, podem parlar d'un "miracles espanyol" a mig camí entre un element propagandístic del règim i un enriquiment, però, de les elits empresarials i del capital estranger.²

Pel que fa a Catalunya, i en concret a la zona Barcelona i les poblacions limítrofes, aquest canvi econòmic es veu reflectit en l'aparició de noves fàbriques orientades al sector automobilístic.³ Aquest augment industrial va fer que es necessités mà d'obra, és aleshores quan es va produir el procés migratori de l'àmbit rural a l'àmbit urbà. Barcelona i els municipis del voltant va ser de les zones que més va créixer demogràficament a partir de les migracions de la resta d'Espanya, destacant la gent que venia d'Andalusia, Galícia i Castella.

Les noves indústries es van situar en noves zones de la ciutat, deixant de banda les zones industrials històriques com eren els barris del Poble Sec o Sants. Les noves fàbriques i indústries es van ubicar en dues zones ben delimitades.

D'una banda, a la conca del riu Llobregat al seu tram baix, destacant els polígons de la Zona Franca i les poblacions limítrofes com Cornellà. D'altra banda, i ja dins de la ciutat, es va formar un triangle entre Sant Adrià del Besòs, el barri de Sant Andreu -conformat en aquest moment pels actuals districtes de Sant Andreu i part de Nou Barris- i la zona de la Barceloneta. En aquesta extensa àrea es va desenvolupar bona part de l'activitat industrial de l'etapa del *Desarrollismo*.⁴

² MARÍN (2006), P. 272

³ ÍBID, P. 274

⁴ BALFOUR (1994), P. 153

2.1. ORÍGENS

Per parlar de quan comença el moviment veïnal, els historiadors no tenen clar fixar un any en concret, ja que va ser part d'un procés més ampli i amb diferent incisió segons la zona o àmbit d'estudi.

Hem de recalcar que molts dels migrants que van arribar a Catalunya es van establir en les anomenades ciutats-dormitoris com Sabadell o Terrassa o en els suburbis de la ciutat de Barcelona, destacant l'actual zona de Nou Barris.⁵ És a partir d'aquest moment quan es pot parlar d'una Catalunya suburbial, deixant de banda, les tradicionals separacions d'un territori diferenciades entre àmbit rural i àmbit urbà, per parlar d'una nova realitat a mig camí entre les dues realitats, les zones dels suburbis i els barris, volent integrar-se dins de la ciutat.

Un aspecte que va influir en el naixement del moviment veïnal és la promulgació de la Llei d'Associacions de 1964, segons Marc Andreu, aquesta llei va permetre que s'articulés un teixit associatiu en favor de les reivindicacions veïnals, fugint així de la voluntat inicial de la llei que volia articular les associacions al voltant de les idees del *Movimiento*.⁶

Tot i això, Andreu data l'inici del moviment veïnal l'any 1968 per dues qüestions ben diferenciades.

D'una mà, i sota les idees de Jordi Borja, el cataloga en aquest any pel context internacional de lluita social com va ser el moviment estudiantil del Maig Francès, incidint en la idea que aquest va ser influent en la resta de moviments socials de l'Europa coetània.⁷

D'altra mà, també considera aquest any com l'inici del moviment veïnal basant-se en el fet que va ser constituïda l'*Associació de veïns de Sant Antoni*, de la qual derivarà i serà part fundacional de la FAVB, la coordinadora de tots els moviments associatius relacionats amb les reivindicacions veïnals.⁸

⁵ BORDETAS I MOLINERO I YSÀS (CORDS.) (2010), P.35

⁶ ANDREU (2015), P.31

⁷ ÍBID, P.24

⁸ ÍBID, P.25

L'historiador Ivan Bordetas no fixa una data clau, sinó que explica l'aparició del moviment veïnal com una confluència de diferents elements ignorats per la dictadura que van cristal·litzar en un conjunt d'accions i teixits associatius que dibuixaven el que havia de ser la futura ciutat democràtica.⁹

En primer lloc, les migracions rurals cap a la ciutat i els posteriors assentaments als suburbis són un element transcendental per crear una consciència de classe en contra del règim.

En segon lloc, el paper que van jugar els cercles religiosos i els capellans dels barris obrers, que connectat amb les situacions reprovables dels barris suburbials, van capitalitzar aquestes idees d'insatisfacció en un nou teixit associatiu que poc tenia a veure amb el nacionalcatolicisme.

En aquesta línia, els estudis sociològics dels anys setanta que van estudiar el moviment veïnal han estat font d'inspiració per a Bordetas. Els estudis als quals ens referim són els del Dr. Manuel Castells i del Dr. Jordi Borja, a través dels quals s'ha vertebrat l'estudi sobre el moviment veïnal afegint noves idees.¹⁰

Un dels autors que va indicar quina era la situació inicial dels barris i zones on va sorgir el moviment veïnal va ser Paco Candel. A la seva obra *Los otros catalanes* publicada l'any 1964 tracta diferents aspectes que són fonamentals per al debat historiogràfic sobre quan i per què va sorgir aquest nou moviment social.

En primer lloc, es troben les qüestions que fan referència als moviments migratoris. En aquest cas, Candel detalla quines eren les situacions laborals de diferents zones d'Espanya, com podia ser Andalusia o Múrcia, i com aquestes condicions desfavorables en l'àmbit del treball va impulsar una onada migratòria cap a Catalunya.¹¹ També fa una diferenciació entre els migrants que van venir durant les dècades dels vint i trenta del segle XX -per treballar en les infraestructures noves amb motiu de l'Exposició Universal de 1929- i els migrants coetanis a ell, que venien per la creixent industrialització.¹²

⁹ BORDETAS I MOLINERO I YSÀS(CORDS.) (2010), P.70

¹⁰ ÍBID, P.73

¹¹ CANDEL (1964), P. 29

¹² ÍBID, P.35

En segon lloc, i relacionat amb el tema abans esmentat, mostra la situació dels suburbis, els llocs on es van instal·lar aquestes onades migratòries. L'autor defensa que els migrants que van arribar es van ubicar allà on van poder a causa de la seva situació socioeconòmica. Per a Candel, suburbi volia significar pobresa, i és que la gran massa de gent que vivia en aquests emplaçaments de la ciutat estaven en situacions precàries i poc dignes.¹³ Aquests suburbis formen part de la ciutat, tot i que hi ha símptomes que mostren que no segueixen el mateix procés evolutiu que les zones residencials. Aquests suburbis tenen les mateixes característiques, com per exemple el lloc de treball dels seus habitants, la fàbrica.¹⁴

En tercer lloc, trobem la problemàtica de l'habitatge. En aquest apartat es mostra el problema de les barraques als suburbis. Les barraques eren autoconstruccions que no complien amb les condicions dignes i salubres per viure, però que eren una realitat en els suburbis de Barcelona de mitjans dels anys seixanta del segle XX. Tot i que no representaven el total dels habitatges dels barris suburbials, sí que tenien una forta presència. L'autor detalla com alguns dels habitants de les barraques, tot i tenir una casa amb millors condicions als seus llocs d'origen, prefereixen estar a una barraca a als suburbis de Barcelona, ja que aquí tenien treball.¹⁵

Per a Sebastian Balfour, el moviment veïnal no deixa de ser un nou moviment obrer, que en aquest sentit demanava millors condicions tant a l'àmbit laboral com per al barri on vivien.¹⁶ Posa el focus en què aquesta nova onada de moviments obrers, de diferents formes com podia ser el veïnal, van sorgir cap als anys setanta sota un clima d'oposició política alhora que en favor de millorar les condicions de vida dels obrers.¹⁷ Aquests moviments van començar a desestabilitzar el sistema.

L'autor també vol destacar el paper de les *Comissions de Barri*, estructures que tenien el seu origen en les anomenades comissions obreres i que s'encarregaven de tots els aspectes administratius i d'organització necessaris per a la protesta urbana.¹⁸

¹³ *ÍBID*, p. 163

¹⁴ *ÍBID*, p. 171

¹⁵ *ÍBID*, p. 187

¹⁶ BALFOUR (1994), p. 127

¹⁷ *ÍBID*, p. 161

¹⁸ *ÍBID*, p. 211

3. MOTIVACIONS I RAONS

Les motivacions i raons del sorgiment del moviment veïnal es pot catalogar en dos àmbits. En primer lloc, les pèssimes condicions d'urbanització i la manca de serveis i equipaments que hi havia a determinats barris de Barcelona, en concret, als barris suburbials que havien rebut tota la migració i eren majoritàriament de classe obrera.

En segon lloc, hem d'entendre que va ser un fenomen molt lligat al moviment antifranquista, inclús va ser escola de democràcia per a molts veïns i veïnes que per primer cop agafaven consciència política.

D'una banda, situarem el debat historiogràfic entorn de la lluita pels serveis i millora de condicions de vida.

Segons Martí Marín, els veïns i veïnes que es mobilitzaven als barris de nova construcció ho feien en favor de demanar serveis i una urbanització per al seu entorn que no fos deficitària.¹⁹ La seva aportació és que els moviments veïnals eren protagonitzats per gent que ja pertanyia a altres espais d'oposició com podia ser el moviment obrer o el moviment estudiantil, delimitant el moviment veïnal com un grup de reivindicacions només relacionades amb l'entorn urbanístic.

Per a Xavier Domènech, les reivindicacions d'acord amb la millora de l'urbanisme tenen el seu origen a partir del procés migratori derivat del *Desarrollismo*, és a partir d'aquest procés a través del qual es van estendre pels anomenats suburbis.²⁰ Aquesta manca de serveis van donar pas a les reivindicacions, alhora que es creava una consciència col·lectiva sobre el que era formar part d'una nova realitat que estava sent silenciada.

Per a Marc Andreu, aquesta Barcelona dels barris ha sigut la que ha marcat el futur del model urbanístic de Barcelona. A partir de les reivindicacions veïnals de finals del seixanta i principis del 70 es va assentar un precedent i un model pel que fa a l'evolució dels serveis i els equipaments.²¹

¹⁹ MARÍN (2006), P. 306

²⁰ DOMÈNECH I MOLINERO I YSÀS (CORDS.) (2010), P. 129

²¹ ANDREU (2015), P. 107

D'altra banda, situem el debat historiogràfic al voltant de com el moviment veïnal, també estava connectat amb una ideologia política, destacant l'antifranquisme que capitalitzava totes les reivindicacions.

S'ha de deixar clar que durant l'etapa del *Desarrollismo* el règim franquista va continuar exercint violència, si ens fixem en les dades referents al TOP -Tribunal d'Ordre Públic i que era l'encarregat de jutjar els crims o delictes relacionats amb motius polítics- trobem que es van processar prop de 9.000 persones, trencant així la idea que la repressió va cessar durant aquesta època.²²

Per Xavier Domènech, junt amb les reivindicacions de millora de l'habitatge o de l'urbanisme, els veïns i veïnes feien consignes polítiques en contra de la dictadura i en favor de la democràcia. Aquestes proclames sortien de la necessitat de millorar les condicions de vida, lluitaven per ser, i en la formació d'aquesta consciència col·lectiva de barri les proclames per un règim democràtic eren presents.²³

Segons Marc Andreu, les consignes antifranquistes del moviment veïnal eren definides per l'enfrontament que es donava entre les elits governants del règim a la ciutat de Barcelona amb els veïns i veïnes. Un exemple és el cas del Pla Comarcal, promulgat durant l'etapa de Martín Villa com a governador civil, i que era un pla no tenia en compte els criteris o necessitats d'aquells veïns i veïnes que es veien afectats pel mateix, com és el cas del barri de Torre Baró.²⁴

També és interessant tractar les relacions entre el moviment veïnal i les forces d'autoritat de la dictadura a la ciutat, en aquest cas, els alcaldes i l'Ajuntament. Les males relacions i la desafecció de l'administració local vers a les reivindicacions veïnals que a continuació es detallaran també van ser motiu perquè aquest moviment urbà agafés força i raó de ser.

En primera instància, hem de definir quin era el paper del consistori en la dictadura franquista. Segons el politòleg Joan Botella, durant aquest període històric, l'Ajuntament era la representació del govern central en l'àmbit local. El batlle com a màxim representant d'aquesta institució era també el cap del *Movimiento* en aquell municipi.²⁵

²² TÉBAR (2014), p. 199

²³ DOMÈNECH I MOLINERO I YSÀS (CORDS.) (2010), p. 145

²⁴ ANDREU (2015), p. 123

²⁵ BOTELLA, ARACIL I SEGURA (COORDS.) (2002), p. 232

A partir d'aquesta definició, podem entendre com s'articulava l'administració municipal i com es relaciona amb el moviment veïnal.

També trobem una segona definició del que representava la connexió entre el consistori i el moviment veïnal. Segons Ricard Martínez i Muntada, els enfrontaments urbans amb l'autoritat local van ser claus per deslegitimar el seu poder i crear crisis en l'àmbit municipal.²⁶

En primer lloc, trobem el debat historiogràfic vers a la figura de Porcioles, alcalde de Barcelona entre 1957 i 1973, i com es va donar que durant els seus primers anys de govern es va articular el moviment veïnal, sobretot als suburbis i perifèries de la ciutat.

Per a Martí Marín, el seu mandat es pot resumir en dos fets. D'una banda, un govern focalitzat en la propaganda i promoció de la mateixa imatge de Porcioles, argument que reforça a partir de l'exemplificació de les tres "C" -la compilació del Codi Civil català, la promulgació de la Carta Municipal de Barcelona i la cessió del Castell de Montjuïc a la ciutat-.²⁷ D'altra banda, la xarxa clientelar que va estendre durant la seva estada al consistori, la qual va permetre que es beneficiés econòmicament tant ell com els seus col·laboradors i persones de confiança.²⁸

En la mateixa línia, trobem a l'historiador Carles Santacana, que afirma que el nomenament de Porcioles va ser una estratègia per modernitzar el consistori barcelonès i alhora augmentar l'acció del govern central a Catalunya.²⁹

En segon lloc, ens centrarem en la figura d'Enric Masó, el que va ser successor de Porcioles i va exercir com a alcalde de Barcelona entre 1973 i 1975. La seva figura ha estat vista com la d'una persona dialogant, en contraposició a la imatge que és té del seu predecessor.

En aquest sentit, trobem els arguments de Josep M. Huertas. El periodista afirma que sota la seva experiència personal, va trobar en Masó una persona dialogant, tot i que aquest

²⁶ MARTÍNEZ, ARACIL I SEGURA (COORDS.) (2002), P. 276

²⁷ MARÍN (2006), P. 318

²⁸ *ÍBID*, P. 320

²⁹ SANTACANA, ARACIL I SEGURA (COORDS.) (2002), P. 195

diàleg molts cops no donés respostes concretes a les reclamacions veïnals.³⁰ Destaca la bona sintonia que tenia amb la facció dels *Bombillaires* de la FAVB mostrant així la seva predilecció per les classes burgeses catalanes.³¹ Una de les grans obres de diàleg i govern que es destaca en aquest alcalde del sector “reformista” va ser el pacte i aprovació del Pla Comarcal, un pla que afectava entre altres barris a l’anomenada zona Nord -Vallbona, Trinitat, Torre Baró- i que va suposar que la acabada de crear Associació de Veïns de Nou Barris actués en contra i demanés millores en el Pla que s’havia establert.

En tercer lloc, ens trobem amb el darrer alcalde que es tractarà en aquest apartat, Joaquim Viola, qui va ocupar el càrrec de 1975 fins a finals de l’any 1976. Per entendre que va suposar el seu govern, hem d’entendre com va arribar a ser nomenat batlle de Barcelona. Viola era un amic íntim de Porcioles i un home considerat de forts sentiments en relació amb les polítiques i valors del *Movimiento*.

Carles Santacana argumenta que el mandat de Viola es pot considerar una *bunquerització* d’un cert sector del règim vers les primeres reformes que s’estaven duent a terme en el marc de la Transició.³² Viola no comptava amb el suport popular, com ho demostra el crit popular que es va estendre entre la societat barcelonina, sobretot als barris populars, on es feia una rima per demostrar la insatisfacció, el crit era “Viola a la cassola”.

En contra de Viola es va orquestrar una campanya anomenada “*Salvem Barcelona per la democràcia*” que demanava la dimissió de l’alcalde. Aquesta campanya és explicada per Marc Andreu, on mostra que la FAVB va estar des del primer moment a favor i al capdavant d’aquesta reivindicació. Això s’explica en base a què les Associacions de Veïns estaven a favor del canvi de règim polític a Espanya veien que si continuaven tenint com a autoritat local a una figura important de la dictadura, el canvi democràtic no es podria produir amb èxit.³³ Fins i tot, aquesta campanya va anar agafant forma fins al punt d’enviar una carta al rei Joan Carles de Borbó demanant la destitució de l’alcalde.³⁴

Un fet que també cal tenir en compte per estudiar com la figura de Viola va anar perdent el seu poder és a partir de les manifestacions en favor de l’amnistia de l’1 i 8 de febrer de

³⁰ HUERTAS , ARACIL I SEGURA (COORDS.) (2002), P. 272

³¹ *ÍBID* , P. 273

³² SANTACANA, ARACIL I SEGURA (COORDS.) (2002), P. 202

³³ ANDREU (2015), P.227

³⁴ *ÍBID* , P.227

1976 a Barcelona. Marc Andreu explica com a partir de l'èxit social i popular que van tenir aquestes manifestacions, i la posterior repressió dels cossos i forces de seguretat, Manuel Fraga -ministre de governació, actual ministeri de l'Interior- i Rodolfo Martín Villa -Governador Civil de Barcelona- el van desautoritzar i va perdre encara més popularitat.³⁵ Finalment, al desembre de 1976 Joaquim Viola va ser destituït coma alcalde de la ciutat de Barcelona i va ocupar el càrrec Josep María Socías.

La destitució de Viola es va viure com una victòria veïnal, i és que gràcies a les accions que van dur a terme les associacions de veïns -tant de Nou Barris, com de Gràcia o la mateixa FAVB- es va aconseguir que la ciutat de Barcelona agafés un nou rumb en l'administració local i en consonància amb la transició al règim democràtic que s'estava portant a terme a Espanya.³⁶

³⁵ *ÍBID*, P. 230

³⁶ *ÍBID*, P. 234

4. PROTAGONISTES

En aquest apartat, es detallaran segons diverses fonts historiogràfiques, quines van ser les figures o actors principals que van participar i influir en el moviment veïnal a la ciutat de Barcelona. S'ha decidit separar en subapartats per així tractar els diferents punts de vista dels investigadors i així poder mostrar la transversalitat que suposava aquest moviment sociopolític.

4.1. FAVB

El nucli principal que va fer que es desenvolupés amb rapidesa i fermesa el moviment veïnal va ser la xarxa associativa que el sostenia. Tot comença amb la Llei de Cap de famílies de 1963, que posteriorment va derivar en la Llei d'Associacions de 1964. Com ja s'ha explicat amb anterioritat, aquesta llei tenia la voluntat d'assentar els valors del *Movimiento*, però se li va donar la volta i va servir per establir una xarxa associativa en els nous suburbis i els antics barris per impulsar una mentalitat col·lectiva antifranquista.

Com explica Marc Andreu, a partir de l'Associació de veïns de Sant Antoni, que es va articular el 1968. Es va crear una coordinadora que agrupava fins a una dotzena de diferents associacions de barris. Aquesta coordinadora de Sant Antoni tenia l'objectiu d'unificar les protestes relacionades amb una problemàtica referent al gas.³⁷

Carles Prieto també va estudiar aquesta coordinadora a través de les fonts orals, ja que no es realitzaven actes escrits. També va descobrir que aquesta falta d'organització administrativa responia al fet que mai va estar registrada com associació segons la legalitat vigent.³⁸

Aquesta coordinadora de Sant Antoni va ser l'embrió del qual seria la futura Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB), constituïda el 14 de juliol de 1972, composta per prop d'una norantena d'associacions. També es van incloure comerciants com els *bombollaries*, catalogat per l'autor com una branca de caràcter burgès que poc tenia a veure amb els moviments veïnals propers a la ideologia comunista.³⁹

³⁷ ANDREU (2015), p. 45

³⁸ ÍBID, p. 51

³⁹ ÍBID, p. 65

L'evolució de la FAVB cap a posicions progressistes la trobem amb d'incorporació de les associacions de barris -fins ara molts dels que s'havien unit eren moviments o associacions que reclamaven lluits concretes i no col·lectives de barris-. Una de les entrades més determinants va ser la de l'Associació de Veïns de Nou Barris.⁴⁰

Cal esmentar la creació i formació de l'associació de Veïns de Nou Barris a part, ja que per la seva naturalesa constitueix un fet paradigmàtic. En uns inicis, part dels barris que avui en dia conformen el districte de Nou Barris pertanyien a Sant Andreu. A partir de lluites compartides, com és el cas del Pla Parcial que afectava els barris de la coneguda com a Barcelona Nord -Torre Baró, Vallbona i Trinitat- es va decidir confluïr en una única associació veïnal, la qual la formaven 9 barris i d'aquí el nom.

Durant l'etapa de la Transició a la democràcia la FAVB va demostrar que era un element descentralitzat i que deixava certa autonomia a les diferents federacions dels barris, d'aquí rau les seves victòries en aquesta etapa.⁴¹

4.2. DONES

Quan es parla sobre el moviment veïnal, innegablement s'ha de parlar sobre el paper de les dones, ja que van ser les realment protagonistes de les reivindicacions, lluites i victòries més sonades.

Ja des de l'inici de les investigacions i estudis sobre el moviment veïnal i els moviments socials, Balfour a la seva obra va apuntar el rol i el paper clau que van tenir les dones a la Barcelona del Tardofranquisme i la Transició.⁴²

Ivan Bordetas, a través d'entrevistes a activistes veïnals com Andrés Naya o Albert Recio, detalla que algunes de les raons per les quals les dones van ser protagonistes és pel mateix context polític i social. Mentre els homes anaven a treballar a les fàbriques, les dones es quedaven al barri, on organitzaven tot allò relacionat amb les reivindicacions i molts cops sent elles les causants de les lluites i mobilitzacions.⁴³

⁴⁰ *ÍBID*, p.272

⁴¹ *ÍBID*, p. 392

⁴² BORDETAS (2016), p. 17

⁴³ *ÍBID* p. 38

En aquesta direcció també argumenta que a partir de la lluita col·lectiva van trencar amb estereotips de gènere com era el cas del terme *Ángel del hogar* i van desenvolupar un nou rol, el d'activistes veïnals. Aquest activisme veïnal dels suburbis obrers anava acompanyat d'una xarxa de solidaritat entre les dones, creant així una nova mentalitat al voltant del concepte de barri.⁴⁴

Pel que fa a Soledad Bengoechea, ens parla de com a través de les connexions entre les dones als espais de reivindicació del barri i als espais del dia a dia, com podien ser l'escola o el mercat anaven promulgant i conscienciant-se les unes a les altres de la necessitat d'un règim democràtic i de tan valuoses que eren les seves lluites i reivindicacions per construir la futura ciutat democràtica.⁴⁵

Nadia Varo, ens aproxima a com en el món del treball també es reunien un seguit de diferents dones com joves migrants o dones grans a través de les comissions pertinents per demanar millors condicions laborals. Aquest teixit associatiu ens apropa a com es constituïa en la ciutat de Barcelona una veritable xarxa col·lectiva i de solidaritat entre les dones de classe popular.⁴⁶

Segons Sebastian Balfour, la participació de les dones en el moviment veïnal va ser clau, però, ell destaca el paper que van tindre en Nou Barris. A partir de les memòries d'una de les primeres presidentes de l'associació de veïns de Nou Barris, la Maruja Ruiz Martos, ens narra com les reivindicacions veïnals eren encapçalades per dones joves, mentre les dones més grans es quedaven en un segon pla amb la funció de vigilar als cossos i forces de seguretat i avisar amb xiulets si venien.⁴⁷

També volem remarcar el paper de les dones dins de les associacions de veïns, que entrats ja en els anys setanta trobem actes i testimonis de com es van formar les vocalies de dones, on a més de treballar per les reivindicacions d'equipaments i millores de l'urbanisme, també plantejaven debats i reivindicacions en clau de sobre l'emancipació i llibertat femenina o els drets sexuals i reproductius com l'avortament, podent parlar així d'un incipient feminisme a les portes de la Transició i la futura ciutat democràtica que sorgiria d'aquest procés.

⁴⁴ *ÍBID*, p. 35

⁴⁵ BENGOCHEA (2021), p. 6

⁴⁶ VARO (2007), p. 158

⁴⁷ BALFOUR (1994), p. 212

Per acabar, caldria destacar el paper d'Anna Alabart com investigadora, ja que va ser una de les primeres dones que van començar a estudiar el fenomen del moviment veïnal a Barcelona i Catalunya als voltants de principis dels anys vuitanta. Moltes de les teories que avui es consideren i es tenen en compte tenen el seu origen en les seves tesis i els seus estudis.

4.3. CAPELLANS I TEIXIT ASSOCIATIU DELS CERCLES RELIGIOSOS

El moviment veïnal des dels seus inicis va estar lligat als cercles religiosos. Hem d'entendre que en els primers anys el franquisme només acceptava associacions i espais de reunió relacionats amb l'àmbit religiós. En les zones dels suburbis aquests cercles religiosos -delimitats per la seva ideologia obrerista- van anar transformant-se fins a arribar a cristal·litzar en una nova forma d'associacionisme.

Els nous barris obrers, a través d'associacions com la Joventut Obrera Cristiana (JOC) o l'HOAC, volien defensar a través de l'acció catòlica els principis de democràcia i ideals socialistes. Aquests militants d'esquerres, els anomenats capellans progressistes, van ser cabdals per a l'articulació dels moviments obrers i veïnals.⁴⁸

En molts casos concrets, les parròquies dels barris eren lliurades pels capellans per a les associacions dels barris per celebrar les seves assemblees, mostrant així una cooperació directa entre aquestes dues institucions que un principi podria resultar que fos una contradicció. Els Casals Socials també estaven integrats en aquest entramat de col·laboracionisme.⁴⁹

Marc Andreu fa referència als capellans de barris i a la cessió de parròquies, no centrant-se tant en les entitats catòliques abans esmentades. Proporciona una sèrie d'exemples de parròquies que cedien el seu espai per constituir les associacions i assemblees, com per exemple és el cas de la Parròquia de Santa Engràcia del barri de la Prosperitat, a Nou Barris.⁵⁰

⁴⁸ BORDETAS I MOLINERO I YSÀS (CORDS.) (2010), P. 76

⁴⁹ *ÍBID*, P. 82

⁵⁰ ANDREU (2015), P. 33

Un altre aspecte a tenir en compte i que ens permet entendre aquest marc de col·laboració entre els capellans progressistes i el moviment veïnal és la influència exterior. L'Església de Roma i el Papat de Joan XXIII van influir en les qüestions eclesiàstiques de l'Espanya franquista a través de la celebració del Concili Vaticà II, celebrat entre 1962 i 1965.

Segons Ángel Luis López, la celebració d'aquest Concili va erosionar a l'Església espanyola, ja que havia de deixar de banda el seu ideari de nacionalcatolicisme i de ser l'Església del poder, per passar a ser l'Església dels pobres.⁵¹

A aquest canvi d'ideals promulgats per Roma, s'havia de sumar el procés de secularització que estava vivint la societat espanyola durant el *Desarrollismo*. Segons l'autor, els canvis socials i econòmics, va fer que canviés la mentalitat de la societat i deixessin de banda els valors tradicionals del nacionalcatolicisme, apostant en aquest moment als suburbis per les idees dels capellans progressistes.⁵²

Paco Candel també va tractar el tema de la religiositat i les connexions amb el moviment veïnal. A partir de la seva obra descobrim que als suburbis hi havia una relació completa amb el capellà, tant amb els practicants com amb els laics, i és que aquesta experiència religiosa entre la comunitat tenia com a eix vertebrador les idees democràtiques, la lluita per millors condicions urbanístiques i la xarxa de solidaritat i germanor tenint en compte que tenien la mateixa situació socioeconòmica.⁵³ També exposa la cultura i mentalitat que es té en els barris populars sobre la religiositat i la seva manera de viure la fe, tenint en compte les condicions i factors que envolten a aquest grup social. Tot i això, aquesta part de l'obra de Candel hauria de ser tractada en uns futurs estudis d'altre tipus, més enfocat en l'àmbit de la història de la cultura i les mentalitats.

4.4. CERVELLS GRISOS

Per al moviment veïnal, va ser clau el paper dels anomenats *cervells grisos*. Amb aquest terme vull referir-me a aquelles professions de caràcter liberal, com podien ser tècnics, urbanistes, geògrafs, advocats o arquitectes, que van articular a través de la realitat material les reivindicacions veïnals.

⁵¹ LÓPEZ, ORTIZ (COORD.) (2009), P.157

⁵² *ÍBID*, P. 158

⁵³ CANDEL (1964), P. 260

Martí Marín fa referència a *Història del franquisme a Catalunya* a aquest grup de treballadors i tècnics per explicar quina va ser la seva participació i com es va desenvolupar. Moltes de les ajudes, a instàncies dels veïns i veïnes, venien donades a causa de la seva militància política al PSUC i a la seva convicció antifranquista.⁵⁴

Si haguéssim de destacar dues figures claus serien els geògrafs Jordi Borja i el periodista i escriptor Josep M. Huertas, que van estar in situ en les reivindicacions veïnals i amb els seus treballs posteriors van contribuir a l'elaboració de les tesis d'estudi. També el fotògraf Kim Manresa, destacant el seu treball com a fotoperiodista al barri de la Prosperitat.

En aquest marc, l'historiador Marc Andreu destaca el paper dels periodistes, en concret de Josep M. Huertas. A través de la voluntat de posar el focus periodístic en els temes socials i locals dels suburbis de Barcelona, va guanyar-se l'admiració dels veïns i veïnes que veïen en ell un altaveu que podia servir per intensificar la seva lluita.⁵⁵

Marc Andreu també posa en la seva obra l'accent sobre els intel·lectuals i els llicenciats que van tenir connexió amb el moviment veïnal. A partir dels estudis realitzats per Eulàlia Vintó -coetanis a les accions veïnals- i mentre era presidenta del Col·legi de Doctors i Llicenciats, l'autor ha detallat que molts dels diplomats i llicenciats que es van adscriure a aquest moviment social tenien connexions amb l'àmbit polític del PSUC.⁵⁶

Seguint aquesta tendència, Andreu també ubica el debat al voltant del paper dels arquitectes i urbanistes, fent destacar el paper del CEU – Centre d'Estudis Urbans- i la figura de Jordi Borja al capdavant d'aquest.⁵⁷ També posa el focus en el paper dels advocats, destacant la figura de Josep Solé Barberà i el seu paper com a assessor jurídic.⁵⁸

Sebastian Balfour a la seva obra detalla com les protestes i reivindicacions veïnals van tenir darrere un suport d'oficis especialitzats en matèria d'urbanisme que estaven a favor dels projectes que volien portar a terme. L'autor es refereix a secor com urbanistes i arquitectes, advocats -destacant els relacionats amb el món laboralista- i també enginyers.⁵⁹

⁵⁴ MARÍN (2006), P. 307

⁵⁵ ANDREU (2015), P. 244

⁵⁶ ÍBID, P. 248

⁵⁷ ÍBID, P. 248

⁵⁸ ÍBID, P. 249

⁵⁹ BALFOUR (1994), P. 213

4.5. MOVIMENT OBRER

En primera instància, s'ha de deixar clar que el moviment obrer era il·legal i moviment veïnal era legal -com ja hem detallat abans, a partir de la Llei d'Associacions- per així entendre el debat historiogràfic que relaciona aquests dos conceptes.

Xavi Domènech defensa que el moviment obrer i el moviment veïnal són dos fenòmens units. Argumenta aquesta teoria sobre la base del fet que tot i ser el moviment obrer el primerenc, bona part de la seva organització es desenvolupa als barris obrers, creant així lligams que els connecten. Els defineix com una qüestió de lluites compartides de classe.⁶⁰

Si hem de parlar de les connexions entre el moviment obrer i el moviment veïnal hem de fer referència a les Comissions de barri. Inspirades en les Comissions Obreres -sorgides a la dècada dels seixanta- es va crear a escala municipal una figura semblant que s'encarregava de coordinar les accions. Estarien lligades a la part orgànica de les associacions de veïns, i hem de remarcar que molts dels representants eren persones que venien del món obrer.⁶¹

En el seu inici eren comissions que es reunien de forma clandestina, però després van anar deslligant-se de la por i es van integrar a les associacions de veïns i veïnes. Aquesta unió entre moviments, a banda de les unions per classe social, també eren a partir de la ideologia política i antifranquista, creant així un sentiment d'unió de barri.

Sebastian Balfour, afirma que una de les grans qüestions que van condicionar als migrants que es van assentar a Catalunya, sobretot a Barcelona i el seu cinturó industrial, va ser el món del treball. L'autor explica que molts d'ells havien migrat del camp a la ciutat, i aquest canvi en l'àmbit del treball va fer que es creés una nova consciència, un nou món obrer.⁶²

L'autor argumenta que en aquest canvi de consciència, també va jugar un paper clau l'entorn en el qual els nous obrers procedents de la migració vivien, els suburbis. Diu que el canvi de mentalitat es veu palès en les protestes urbanes i veïnals dels barris on vivien

⁶⁰ DOMÈNECH I MOLINERO I YSÀS (CORDS.) (2010), P. 134

⁶¹ *ÍBID*, P. 143

⁶² BALFOUR (1994), P. 166

aquests nous obrers. Cataloga l'experiència d'una consciència col·lectiva que va transformar per complet el món obrer de principis dels setanta a Espanya.⁶³

Marc Andreu, en una obra col·lectiva de l'any 2019 titulada *Harry Walker: lluita obrera, victòria veïnal* editada per l'Ajuntament de Barcelona, exposa com la vaga obrera de la fàbrica d'accessoris automobilístics Harry Walker, situada al barri de la Prosperitat i al districte de Nou Barris, va canviar el paradigma de les vagues obreres a Barcelona. Aquesta vaga obrera que va durar 62 dies es va produir entre 1970 i 1971 i el motiu de convocar-la responia a la demanada d'una millora en els salaris i les condicions laborals.

Les característiques que ressalta l'autor sobre aquesta vaga tenen una connexió amb el moviment veïnal del barri de la Prosperitat.

En primer lloc, destaca la posició assembleària que varen prendre els treballadors, ja que aquesta forma d'autoorganitzar-se va ser l'estructura seguida per l'Associació veïnal de la Prosperitat. Aquesta vaga assembleària va ser la primera que es va donar a Barcelona.⁶⁴

En segon lloc, per la solidaritat que hi va haver entre veïns i veïnes amb els treballadors i treballadores. Marc Andreu recalca que aquests lligams entre obrers i veïnat era definit per l'experiència mútua de ser de classe baixa i per ocupar els mateixos espais, el barri i la fàbrica.⁶⁵ Es detalla com es cedia la parròquia per celebrar les assemblees.

En tercer lloc, per la victòria obrera i el gir de reivindicació veïnal que va adquirir. Una vegada els treballadors i treballadores van obtenir la victòria obrera, la fàbrica es va traslladar el 1973 a Sant Andreu de la Barca. Els terrenys que van quedar van ser reclamats pel veïnat per construir equipaments necessaris. Una vegada es va demolir la fàbrica es va quedar com a solar, on finalment després de llargues reivindicacions veïnals es va construir l'Institut Nou Barris -anteriorment Sant Andreu-, l'escola Santiago Rossinyol, un Centre d'atenció Primària, un poliesportiu i una plaça i zona verda per jugar. L'any 2019 el nom de la plaça va canviar de dir-se *Harry Walker* a dir-se *Plaça de les treballadores i treballadors de la Harry Walker*, recordant així la lluita obrera i la victòria veïnal.⁶⁶

⁶³ *ÍBID*, p. 167

⁶⁴ ANDREU (2019), p. 14

⁶⁵ *ÍBID*, p. 15

⁶⁶ *ÍBID*, p. 177

4.6. MILITÀNCIA POLÍTICA

Es pot recalcar que el moviment veïnal tenia un gran component polític, com ja hem vist anteriorment. Aquesta militància política podia ser entre diferents partits o grups, tot i que hi havia una certa hegemonia del comunisme, personificat en aquest context pel Partit Socialista Unificat de Catalunya.

Un dels diaris que va influir en la construcció d'una ideologia col·lectiva i progressista va ser *Bandera Roja*. L'autor Josep Maria Solé argumenta que aquest diari va ser cabdal per entendre que una lluita de masses havia de ser protagonitzada pels obrers, els quals vivien en els barris i els suburbis. Era des d'aquest espai de la ciutat des d'on s'havia de construir la nova societat futura. El diari l'anomenava *Moviment Popular*.⁶⁷

Bandera Roja va passar per un procés evolutiu i va decidir estructurar-se com a ens polític dins de les comissions de barris. Aquesta nova organització política de pensament comunista va integrar-se en els barris i va augmentar en el nombre de participants, tot i que un gran nombre de veïns i veïnes continuava vinculat al PSUC.

Jose Miquel Cuesta explica com els moviments polítics de l'anomenat Barcelonès Nord (Badalona, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià del Besòs) van articular-se políticament a través del PSUC, remarcant que aquest era el gran partit antifranquista a Catalunya, independentment que actués en la clandestinitat. Aquesta vinculació política estava present en els màxims representats veïnals i de les comissions de barris d'aquest territori.⁶⁸

Sebastian Balfour, afirma que moltes de les associacions de veïns existents a la ciutat de Barcelona, i sobretot als suburbis, van estar fundades per membres del Partit Comunista i també per *Bandera Roja*. Per a l'autor, la base estructural de fundació de les associacions per comunistes va fer que agafessin un biaix polític, descartant la idea que la societat dels barris populars i obrers va polititzar-se de forma espontània.⁶⁹

La militància política i els vasos comunicants que tenia amb el moviment veïnal també han sigut tractats per Marc Andreu. Els líders veïnals que alhora eren militants polítics dins de l'espai comunista, com és el cas de Carles Prieto van ser cabdals per enfortir el

⁶⁷ SALGADO (2020), P.407

⁶⁸ CUESTA (2020), P.483

⁶⁹ BALFOUR (1994), P.211

moviment i les associacions en matèria política i en valors antifranquistes i prodemocràtics.⁷⁰

Recordant que el PSUC i *Bandera Roja* eren encara cossos polítics clandestins, l'autor detalla com a partir de les seves lluites ideològiques i discrepàncies van nodrir d'una manera o una altra en les associacions veïnals, sobretot en aquelles associacions que tenien discrepàncies amb la Federació -com és el cas de l'Associació de Veïns de Nou Barris-, que en aquests moments estava en mans de la facció burgesa dels *bombillaires*.⁷¹

Aquesta militància política dins del moviment de protesta urbà, no només estava capitalitzada pels comunistes, Andreu exposa que hi havia altres militants polítics que també van contribuir en la construcció d'aquest moviment social. Aquests grups són, per una banda, els provinents de l'àmbit religiós i catòlic que eren progressistes, i, per l'altra banda, aquells que provenien de l'espectre de Comissions Obreres, que en l'àmbit local dels suburbis i els barris populars i obrers es van articular a través de les comissions de barris.⁷²

Finalment, aquest conglomerat de tendències polítiques s'unien i s'articulaven amb els veïns i veïnes autoorganitzats, que eren els màxims exponents d'aquest moviment i que molts cops, fos per decisió pròpia o per circumstàncies socioculturals no estaven afilats ni eren militants de cap partit o moviment polític, però sí que participaven de les reivindicacions per demanar millores substancials de vida en els seus entorns. La participació dels militants polítics feia que aquestes reivindicacions fossin acompanyades de consignes i proclames polítiques d'oposició a la dictadura i en favor de la llibertat, que tenien en l'horitzó un futur estat democràtic.

⁷⁰ ANDREU (2015), P. 63

⁷¹ *ÍBID*, P. 62

⁷² *ÍBID*, P. 63

5. ACCIONS CONCRETES. EL CAS DE NOU BARRIS.

Ara es tracta de veure com la historiografia ha tractat diverses lluites, reivindicacions o victòries del moviment veïnal. En concret, ens centrarem en com s'ha tractat el cas de Nou Barris, un districte que per la seva idiosincràsia, com ser el destí de les masses migratòries i ser un barri obrer, va ser un dels motors a Barcelona del moviment veïnal i associatiu.

Un dels primers que va investigar sobre Nou Barris va ser José Luis Oyón, a través d'obres com *La revolució de l'habitatge a les perifèries obreres i populars: Nou Barris 1939-1980* ens descriu quina era la situació de l'habitatge del districte, així com ens mostra la total falta de serveis mínims i la manca d'equipaments, així com ens mostra en la deficitària situació urbanística del territori.

A partir d'aquesta obra ens apropem al que és l'escenari territorial i podem entendre que les reivindicacions d'aquests barris de Barcelona anaven encaminades a la millora de l'entorn d'aquests barris populars.

Un dels estudis més recents sobre el moviment veïnal a Nou Barris el trobem amb J.M. Salgado. Al seu article del 2014 titulat *El pluralisme del Moviment veïnal a Nou Barris en el tardofranquisme*, i realitzat a través de fonts orals, ens detalla diferents aspectes a tractar sobre aquest fenomen.

En primer lloc, fa un recorregut sobre els inicis d'aquest moviment, posant el focus en les associacions de veïns. Una de les primeres que es va constituir va ser la de Torre Baró-Vallbona-Trinitat, que tenia el seu origen en l'Associació de Cap de Famílies i que les va fer unir-se per lluitar en contra del Pla Parcial.⁷³ El 1972 trobem la fundació de l'AVV de la Prosperitat, que va tenir com a primer president a Joan Catafal. Cal que ens centrem en l'estudi de cas d'aquest barri en particular, ja que ens dona una imatge molt acurada de com s'articulava l'associacionisme.⁷⁴ Posteriorment, s'unirien les associacions sota el nom d'Associació veïnal de Nou Barris.

⁷³ SALGADO (2014), P. 282

⁷⁴ ÍBID, P. 284

En segon lloc, ens mostra els llocs on es realitzaven les assemblees i reunions. Com s'ha remarcat amb anterioritat, les parròquies eren els centres neuràlgics de les associacions. En aquest sentit, aporta una cita de Mary Nash sobre com les dones vivien aquestes assemblees, ja que tot i ser en primera instància les executores de les accions, a determinada hora deixaven la reunió per complir amb treballs de la llar, mostrant així l'esclatxa de gènere generada pel context sociopolític.⁷⁵ Tornant al fil conductor, fer valdre el paper dels capellans obrers, ja que segons l'autor molts d'aquests capellans dels barris populars pertanyien a la JOC o a l'HOAC, entitats religioses que tenien per bandera l'estil i forma del Concili Vaticà II de Joan XXIII per elaborar una nova societat i deixant de costat qüestions més dogmàtiques.⁷⁶

Xavier Domènech també ha tractat el procés del moviment veïnal a Nou Barris. Ell posa el focus en com les protestes per demanar equipaments o la millora de l'urbanisme mostren les grans victòries d'aquest moviment social. En posa dos exemples.

D'una banda, un conflicte relacionat amb un director d'un centre educatiu que tenia mètodes qüestionables de tracte cap als alumnes. Els pares i mares, a instàncies dels nens i nenes i en coordinació amb l'associació van aconseguir fer fora al director, destacant a una gran activista veïnal, en aquest cas militant del PSUC, la Maruja Ruíz Martos. Amb aquesta acció, Xavier Domènech vol remarcar que els barris van veure que a través de la cultura de la protesta podien canviar la seva realitat i el seu entorn, prenent així una consciència col·lectiva comuna.⁷⁷

D'altra banda, fa referència a les lluites veïnals que es van produir al barri de la Prosperitat entre els anys 1974 i 1976. En aquest cas ens mostra lluites per demanar zones verdes perquè la canalla jugués, lluita per demanar semàfors i així evitar morts a causa de la falta de serveis bàsics o la lluita per millorar les condicions d'habitatge dels veïns i veïnes que vivien a les barraques. Aquestes protestes van rebre posteriorment la seva repressió, fet que va marcar, segons Domènech, l'extensió de la protesta urbana a l'àmbit polític antifranquisme. Aquesta influència marcaria la Transició a la ciutat de Barcelona.⁷⁸

⁷⁵ *ÍBID*, p. 285

⁷⁶ *ÍBID*, p. 291

⁷⁷ DOMÈNECH I MOLINERO I YSÀS (CORDS.) (2010), p. 146

⁷⁸ *ÍBID*, p. 149

Marc Andreu ha tractat com va ser la relació de l'Associació de Veïns de Nou Barris dins de la FAVB. En el tram de 1974 a 1976, la FAVB estava presidida i capitalitzada per les associacions de comerciants, els anomenats *bombillaires*, que tenien una certa connexió amb el règim i les figures d'autoritat franquista a la ciutat com podia ser l'alcalde o el governador civil.

Pons Valón, va ser el president de la FAVB durant aquest període, i el 1977, que ja estava declarat com a militant del partit polític Convergència Democràtica de Catalunya de Jordi Pujol, va posar el seu càrrec a disposició a causa del malestar que ocasionava la seva figura en diferents associacions veïnals de barris.

Aquest era el cas de l'AVV de Nou Barris, que el 1977 va presentar un memoràndum o manifest on proposaven una sèrie de millores i canvis dins de la Federació, el que segons la premsa de l'època estaven buscant canviar l'estructura i fer una nova FAVB. L'Associació de veïns de Nou Barris tenia els ideals polítics del progressisme i de les esquerres, sobretot dels comunistes, per tant, podem dir que va ser un enfrontament entre dues faccions polítiques.

Finalment, Pons Valón va tornar a sortir reelegit com a president, tot en un moment on el Moviment Veïnal va començar a perdre valor i actius en reforç de les noves dinàmiques polítiques i dels partits que estava donant la Transició i es podria veure a partir de les eleccions municipals de 1979.⁷⁹

Quan parlem de les lluites veïnals, estem parlant de reivindicacions que naixien de la necessitat d'equipaments primordials per tal de desenvolupar una vida digna en els suburbis que acollien a obrers i migrants.

A continuació, veiem com Marc Andreu recull una acció veïnal que tenia el seu origen en demanar que arribés el transport públic. En diversos barris de Nou Barris, com podien ser Roquetes o Torre Baró, trobem que els veïns i veïnes decideixen segrestar autobusos i pujar-los fins al barri per així visibilitzar la seva reivindicació. L'autor ens explica que aquests fets van anar acompanyats posteriorment de repressió.⁸⁰

⁷⁹ ANDREU (2015), P. 273

⁸⁰ *ÍBID*, P. 333

En aquest marc, també trobem el segrest d'un autobús per Maruja Ruiz Martos, però en aquest cas era per demanar i visibilitzar la situació precària en què vivien els habitants de les barraques de Santa Engràcia- actual plaça Àngel Pestanya-, al barri de la Prosperitat. En aquest cas l'autobús no va ser portat al barri, sinó que va ser portat fins a la plaça Sant Jaume per tal de buscar resposta posant fi a la problemàtica per part de l'Ajuntament.⁸¹

Per a Marc Andreu, aquestes accions demostren que la FAVB i l'Associació Veïnal de Nou Barris funcionava també per a reivindicacions de mobilitat i per posar en denúncia el sistema de transport públic, que com hem vist, no connectava a tota la ciutat, hi havia zones que estaven oblidades i va ser gràcies a l'acció veïnal que van poder passar a formar part de la mobilitat de la ciutat.⁸²

Pel que fa a altres tipus d'equipaments, també trobem les lluites per tenir escoles i instituts en condicions dignes. La professora Roser Solà i Montserrat, va publicar un llibre titulat *L'ensenyament a Nou Barris 1933-1990*. D'aquesta obra es podria destacar la lluita que es va fer al barri de la Prosperitat per reclamar un institut de secundària de qualitat. En primera instància, l'institut es trobava en barracons precaris, fet que demostra que no eren les condicions adients per rebre una educació de qualitat. La comunitat educativa sencera es va mobilitzar, i junt amb l'Associació de Veïns i la col·laboració dels veïns i veïnes es van fer una sèrie d'accions per reivindicar el nou equipament, un exemple va ser l'acampada que es va fer dins de la parròquia de Santa Engràcia -mostrant així la col·laboració del capellà- durant tres dies per fer visible la seva lluita. Finalment, l'institut es va edificar sota el nom d'Institut Sant Andreu, recentment li van canviar el nom a Institut Nou Barris.⁸³

Finalment, trobem una obra recent que parla sobre el moviment veïnal. En aquesta obra titulada *50 anys fent barri. Cronologia de les lluites veïnals a la Prosperitat. 1972-2022* i publicada el febrer de 2023, el seu autor Andrés Naya Cabrero -històric dirigent del moviment veïnal al barri de la Prosperitat i a Barcelona- fa una mena de memòries o recull on explica totes les reivindicacions i lluites urbanes que s'han donat en la Prosperitat fins el dia d'avui, demostrant que hi ha una continuïtat en forma associativa per reivindicar allò que els veïns i veïnes veuen com a propi, el seu barri.

⁸¹ ÍBID , P. 333

⁸² ÍBID , P.333

⁸³ SOLÀ (2017), P. 103

6. LA TRANSICIÓ CAP A L'AJUNTAMENT DEMOCRÀTIC

En aquest apartat l'objectiu és analitzar com la historiografia ha estudiat el procés de constitució del primer Ajuntament democràtic de la ciutat de Barcelona i quin paper va jugar el moviment veïnal en aquest procés. També es farà menció al primer consistori democràtic fins al 1982, any en què es dona per acabada la Transició i comença l'etapa democràtica.

Per a David Ballester i Manuel Vicente, hi ha un punt d'inflexió en el moviment veïnal, i aquest es produeix amb les eleccions generals del juny 1977. A partir del rumb que pren la Transició en aquest moment, el moviment veïnal segons els autors anirà minvant i perdent força.⁸⁴

Aquest cicle d'anar perdent força i influència farà l'estocada final amb les eleccions municipals de l'abril de 1979. Els autors parlen de falta de suport entre les grans masses de veïns i veïnes perquè ja veïen al sistema de partits representades les seves reivindicacions i ideals polítics.⁸⁵

En aquesta línia, Marc Andreu ens dona les claus de per què es van produir primer les eleccions generals el 1977 i després les municipals el 1979. Barcelona va ser clau per decantar que se celebressin primer les eleccions generals, ja que segons l'autor a Barcelona l'esquerra tenia l'hegemonia social i política, juntament amb la força que representaven les idees socialistes i comunistes als barris obrers, i aquest fet podia posar en perill el procés de Transició que s'havia preparat des de dalt, el que es coneix com una *revolució passiva*, terme del pensador Gramsci.⁸⁶

Cal fer esment al paper que va jugar la FAVB, destacant el manifest de 1976 *Per un Ajuntament de transició cap a la democràcia* -dels quals un dels promotors era Vázquez Montalban- es va aconseguir un canvi a l'Ajuntament que encara estava en mans franquistes. Es va aconseguir que el nou alcalde fos Josep Maria Socías Humbert.⁸⁷

⁸⁴ BALLESTER I VICENTE (2019), P. 181

⁸⁵ *ÍBID*, P. 182

⁸⁶ ANDREU (2015), P. 243

⁸⁷ *ÍBID*, P. 267

En el marc de la Transició ens trobem que Socías va ser el successor de Viola, i va governar l'Ajuntament de la capital catalana des de 1976 a 1979. Al voltant de la seva figura s'ha generat un debat historiogràfic sobre com catalogar la seva obra de govern.

Les eleccions municipals es van celebrar el 3 d'abril de 1979 i van ser guanyades a la capital catalana per una àmplia majoria de les esquerres, que van formar govern junt amb altres forces democràtiques. Anna Alabart, que ja feia referència al fet que la crisi del moviment veïnal va començar cap al 1977, xifra que en les eleccions va ser un fet remarcable per la davallada, tot i que aporta dades que en nombre de socis, les associacions encara tenien un gran pes demogràfic superant a altres institucions com podien ser els militants del PSUC.⁸⁸

Amb Narcís Serra al capdavant del consistori, durant aquest primer mandat (1979-1982), i segons les idees de Pasqual Maragall recollides al llibre editat pel Dr. Aracil i el Dr. Antoni Segura *Memòria de la Transició a Espanya i Catalunya. La reforma de l'exèrcit i l'administració local*, s'explica com l'ajuntament va passar a ser un element descentralitzat i obert a l'atenció i reivindicació de la ciutadania. Es va produir el que s'anomena democratització de la vida municipal.⁸⁹

Segons Marc Andreu, aquesta obertura a la ciutadania no va ser ben vista per la FAVB, que va fer que es donessin escenaris de tensió entre les associacions i el nou consistori. La federació considerava que s'havia de donar més veu i resoldre més eficaçment les demandes veïnals. D'aquesta relació entre associacions i consistori l'únic gran acord al qual es va arribar va ser la descentralització i organització de Barcelona en districtes i barris.⁹⁰

Cal destacar que l'anomenat Districte VIII, que estava format per 13 barris, després d'una reivindicació veïnal es va aconseguir que es passés a anomenar districte de Nou Barris, en honor a la revista de l'AVV de Nou Barris. Aquesta memòria sobre el moviment veïnal i els seus barris continua estant molt viva a aquest districte.

⁸⁸ *ÍBID*, p.291

⁸⁹ MARAGALL, ARACIL I SEGURA (COORDS) (2002), p.246

⁹⁰ ANDREU (2015), p. 398

L'investigador David Moreno Muñoz apunta al fet que els diferents moviments socials de Barcelona, i en concret el veïnal, van ser motor de canvi polític a la ciutat. Aquest canvi és causat per l'hegemonia que va tenir l'esquerra i el progressisme a aquests moviments socials. Ell reivindica el municipalisme com el veritable actor polític de la Transició, ja que a través d'aquest àmbit polític es va democratitzar a la societat espanyola.⁹¹

⁹¹ MORENO (2020), P. 259

7. CONCLUSIONS

Per concloure el treball, hem de resoldre si s'han complert els objectius inicials o no.

En primer lloc, es pot afirmar que si s'ha complert l'objectiu d'elaborar un estat de la qüestió bibliogràfic sobre el procés del moviment veïnal i com ha evolucionat aquest relat.

En segon lloc, hem pogut veure que a través del tractament dels estudis sobre el moviment veïnal a Nou Barris s'ha explicat quina era la seva situació sociopolítica i com aquesta ha influït en la construcció del relat general sobre el moviment veïnal. També s'ha complert l'objectiu de tractar processos més amplis com la Transició en l'àmbit català i espanyol, sempre des del focus del moviment obrer.

En tercer lloc, l'últim objectiu era sintetitzar el treball en aquestes conclusions i determinar en quin punt es troba i cap a on pot derivar els futurs estudis sobre el moviment veïnal.

Pel que fa a l'origen del moviment veïnal, podem deixar clar que la Llei d'Associacions de 1964 va permetre l'articulació del moviment a través de les associacions, però no va ser el fet clau. El sorgiment del moviment veïnal es deu a dos factors que són amplis cronològicament, per tant, no hi ha un any d'inici marcat, ja que depèn del cas estudiat. L'any 1968, proposat per Marc Andreu podria ser el més acceptat, ja que coincideix amb altres fenòmens socials internacionals i fa que es pugui incloure en aquest corrent social europeu.

Si volem fer referència a quin motiu es va formar el moviment veïnal, aquest és definit per dos factors.

D'una mà, les onades migratòries del camp a la ciutat que es van donar durant el *Desarollismo*. Aquestes migracions es van ubicar als suburbis de les grans ciutats on les condicions de manca de serveis, equipaments i un pla urbanístic clar eren la realitat. En aquestes condicions, les classes subalternes lluitaven per necessitat, per millorar el seu entorn i la seva qualitat de vida, buscant que fos més digna.

D'altra mà, al context sociopolític del tardofranquisme i l'inici de la Transició democràtica. Un règim que encara seguia fort en la seva forma d'exercir la repressió, va viure durant els seus últims anys noves onades d'oposició que reclamaven tot un seguit de llibertats que els hi estaven sent negades a aquesta nova generació. Els clams de llibertat i de buscar una alternativa democràtica a la dictadura estaven lligats al moviment veïnal.

Aquesta apropiació de l'antifranquisme ve donada pel canvi de mentalitats que es van produir als barris. Una consciència col·lectiva i cohesionada que buscaven una ciutat millor, tant com pel seu entorn, a través de les reivindicacions urbanístiques, com per al seu individu, a través de la lluita social i ideològica.

Pel que fa a la seva composició, ens trobem davant d'un moviment social transversal, plural i que agrupava a diferents sectors. Partint de la base que aquest moviment existia als barris obrers i populars, es van crear xarxes de solidaritat i de consciència col·lectiva de lluitar per una mateixa causa.

En primer lloc, trobem el paper de les associacions de veïns, que tenien la capacitat organitzativa del moviment. Aquestes federades i unides sota la FAVB van permetre una certa coordinació d'acció, tot i que la federació era heterogènia pel que fa als orígens i ideologies dels seus participants.

En segon lloc, trobem a les dones. Elles van ser les protagonistes i les actrius principals de les diverses accions. Tot i en el context social en el qual es trobava Espanya, van adaptar-se i van torbar en aquest moviment una primera pressa de contacte amb l'emancipació femenina. D'aquest procés veïnal va sorgir un període evolutiu que estava connectat amb les futures accions feministes de la Transició. Moltes dones per primer cop van prendre la paraula, i va ser transversal, ja que participaven tant joves com grans.

En tercer lloc, està el paper dels cercles religiosos i els capellans obrers. Les accions dels grups eclesiàstics i els capellans als barris obrers responien a la voluntat de millor la societat en la qual vivien i van allunyar-se de la ideal nacionalcatòlica que havà imperat en l'Església espanyola. Hem de deixar clar que la cessió de parròquies o la participació dels capellans només es van donar en els suburbis, els anomenats barris obrers i populars.

En quart lloc, trobem la participació d'una part tècnica de l'àmbit lliberal que van ajudar en tota la configuració legislativa i en passar de les reivindicacions a la realitat material. Van ser claus en les seves accions i formes.

En cinquè lloc, està la connexió amb el moviment obrer. Els suburbis estaven destinats a la massa obrera i, per tant, en molts casos, tant al moviment veïnal i a l'obrer podem parlar dels mateixos actors. Aquesta unió de classe en un moviment i en un altre s'explica través de les estructures orgàniques, com les comissions de barri.

En sisè lloc, arribem a la militància i el paper de la ideologia política. A banda dels diferents grups polítics presents com podia ser *Bandera Roja* o el PSUC, el que és cert és que les idees de democràcia en una forma progressista era el fi de tots els actors i actrius del moviment veïnal.

Amb l'estudi de cas del districte de Nou Barris ens apropem a la realitat determinada d'un territori, però, que comparteix en manera i forma moltes de les accions, protestes, lluites i victòries que es van donar a altres indrets com podia ser el Barcelonès Nord. Nou Barris, en la seva essència neix del moviment veïnal i de la seva gent. Aquest fil continua encara a dia d'avui en molts barris del districte com pot ser la Prosperitat, de les places sorgides de la lluita veïnal, actualment serveixen per recuperar la memòria i per ser espai de comunitat i compartir entre els veïns i veïnes.

Finalment, arribem a com el moviment veïnal es va adaptar a la Transició i a l'Ajuntament democràtic. Podem parlar de dues fases, una primera de naixement i molta activitat, de 1968 a 1977, i una de davallada del moviment, de 1977 a 1982. Aquesta cronologia i partició del moviment veïnal respon a la mateixa pràctica i forma de la Transició, on immersa en la lògica de partits i de recuperació de la democràcia, el moviment veïnal va perdre força, ja que la seva raó de ser s'estava complint d'una manera o una altra. En aquest context, la FAVB va perdre la batalla de mobilització de masses que anys enrere havia tingut.

El debat historiogràfic entorn el moviment veïnal és ampli en forma i número, i tota la seva existència està connectada des dels primers treballs fins als més recents. Si hagués de marcar una nova línia d'investigació seria posant el focus en Nou Barris, ja que hi ha molts aspectes, com la connexió del moviment veïnal dels setanta amb l'actualitat encara és viu, encara s'han de tractar des de l'àmbit acadèmic i investigador. També ampliaria el focus en com les dones van capitanejar aquest moviment i quin va ser el seu procés evolutiu un cop ja en democràcia.

La ciutat que estava per fer va sorgir dels barris populars i de la unió de la seva gent. Els que lluitaven per les seves necessitats bàsiques i pels seus ideals, van assentar les bases democràtiques de la ciutat de Barcelona. No només de Barcelona, sinó a tota la seva àrea metropolitana i a aquells indrets que estaven immersos en la mateixa realitat estructural. La ciutat i els valors democràtics han evolucionat, però els seus inicis estan marcats per uns ideals que avui haurien de continuar marcant el rumb.

8. BIBLIOGRAFIA

- ALABART VILÀ, A. (1982). *Els Barris de Barcelona i el moviment associatiu veïnal*. Edicions Universitat de Barcelona.
- ANDREU, M. (2015). *Barris, veïns i democràcia : el moviment ciutadà i la reconstrucció de Barcelona (1968-1986)*. L'Avenç.
- ANDREU, M. (2015). Barcelona, els moviments socials i la Transició a la democràcia: hegemonia gramsciana, referent espanyol i ruptura catalana. *Segle XX. Revista catalana d'història*, 8, 105-134.
- ARACIL, R., SEGURA, A., BOADELLA, A., BORJA, J., BOTELLA J., BUSQUETS, J., CAPDEVILA, V., CARDONA G., FARRÀS, A., FERNÁNDEZ LÓPEZ, J., GOMIS I MARTÍ, J., HUERTAS, J. M., LAGUNA SANQUIRICO, F., LÓPEX DE SEPULVEDA, F., MARGALL, P., OLIART, A., PRIETO, C., SANTACANA I TORRES, C, I SERRA N. (2002). *Memòria de la transició a Espanya i a Catalunya. Vol. 3, La reforma de l'exèrcit i de l'administració local*. Edicions Universitat de Barcelona.
- AYALA-GARCIA, E. (2021). Movimientos sociales urbanos en Barcelona. la prosperitat a través de las reivindicaciones ciudadanas y el derecho a la ciudad. *Revista Perspectivas*, 6, 72–84.

·BABIANO, PÉREZ, J. A., BRAVO SUESKUN, C., VARO MORAL, N., CABRERO BLANCO, C., I MUÑOZ RUIZ, M. DEL C. (2007). *Del hogar a la huelga : trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*. Catarata.

·BALLESTER, D. I VICENTE IZQUIERDO, M. (2019). *Corre, democràcia, corre : manifestacions i repressió policial a la Catalunya de la Transició : (1975-1980)*. Editorial Base.

·BALFOUR, S. I SUBIELA I IBÁÑEZ, C. X. (1994). *La Dictadura, los trabajadores y la ciudad : el movimiento obrero en el Área Metropolitana de Barcelona : 1939-1988*. Alfons el Magnànim.

· BOGAJO, N., ANDREU, M., I FUSTER, M. (2019). *Harry Walker: lluita obrera, victòria veïnal*. Ajuntament de Barcelona.

·BORDETAS JIMÉNEZ, I. (2014). Els estudis sobre el moviment veïnal: un repte encara per a la historiografia. *Franquisme & Transició*, 2, 281–295.

·BORDETAS JIMÉNEZ, I. (2017). Aportaciones del activismo femenino a la construcción del movimiento vecinal durante el tardofranquismo. Algunos elementos para el debate. *Historia Contemporánea*, 1, 15–45.

·CANDEL, F. (1965). *Los otros catalanes*. Península.

·CUESTA GÓMEZ, J.M. (2020). *El Moviment veïnal al Barcelonès Nord (1954-1987)*. Museu de Badalona.

·DOMÈNECH SAMPERE, X. (2008). *Clase obrera, antifranquismo y cambio político : pequeños grandes cambios, 1956-1969*. Los Libros de la Catarata.

·FABRE, J., I HUERTAS CLAVERIA, J. M. (1991). *Nou Barris: la penúltima Barcelona*. Ajuntament de Barcelona.

·HUERTAS J. M., I ANDREU, M. (1996). *Barcelona en lluita: el moviment urbà 1965-1996*. Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona.

·LÓPEZ ESPINOSA, A. (2020). La ciutat democràtica, el moviment veïnal, el model Barcelona i la participació ciutadana: un estat de la qüestió i una proposta d'anàlisi en tres temps. *Segle XX. Revista Catalana d'història*, 12, 64-84.

·MANRESA, K. (2015). *Les barraques de Santa Engràcia*. Associació veïnal Prosperitat.

·MARÍN I CORBERA, M. (2006). *Història del franquisme a Catalunya*. Pagès.

·MARTÍ COSTA, M., I BONET MARTÍ, J. (2008). Los movimientos urbanos: de la identidad a la glocalidad. *Scripta nova : revista electrònica de geografia y ciencias sociales*, 12.

·MOLINERO, C., YSÀS, P., BORDEBAS JIMÉNEZ, I., DOMÉNECH SAMPERE, X., SÁNCHEZ SORRIBES A., I MARTÍNEZ I MUNTADA, R. (2010). *Construint la ciutat democràtica : el moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*. Icaria

·MOLINERO, C., I YSÀS, P. (2018). Movimientos sociales y actitudes políticas en la crisis del franquismo. *Historia Contemporánea*, 8.

·NAYA CABRERO, A. (2023). *50 anys fent barri. Cronologia de les lluites veïnals a la Prosperitat. 1972-2022*. Associació veïnal Prosperitat.

·ORTIZ HERAS, M., NÚÑEZ SEIXAS, X. M., SOUTO, S., BALFOUR, S., QUIROGA FERNÁNDEZ DE SOTO, A., MARTÍN GARCÍA, Ó. J., MURO, D., LÓPEZ VILLAVERDE, Á. L., GONZÁLEZ MADRID, D. A., OLIVER OLMO, P., PORRAS GALLO, M. I., FERNÁNDEZ JIMÉNEZ, J. F., ORTIZ HERAS, M., I PORRAS GALLO, M. I. (2009). *Culturas políticas del nacionalismo español : del franquismo a la Transición*. Los Libros de la Catarata.

·PUJOL MARTÍNEZ, F. (2003). *Relligant Nou Barris: Recull d'articles d'història publicats a la revista Rotllana (1988-2002)*. Ajuntament de Barcelona.

·UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE VALÈNCIA. (2012). *Jo vinc d'un silenci, Raimon, 1975*

·SALGADO, J. M. (2014). El Pluralisme del Moviment Veïnal de Nou Barris (Barcelona) en el Tardofranquisme. *Social and education history*, 3(3), 271–295.

·SOLÀ I MONTSERRAT, R. (2017). *L'Ensenyament a Nou Barris : 1933-1990 : Verdum, Prosperitat, Roquetes, Trinitat Nova, Guineueta*. Arxiu Històric Roquetes Nou Barris.

·TÉBAR, J. (2014). Franquismo y antifranquismo en el final de la dictadura española. *Outros Tempos: Pesquisa Em Foco - História*, 11(17).